

BARQAROR RIVOJLANISH KONSEPSIYASI DOIRASIDA EKOLOGIK SOG'LOMLASHTIRISH CHORALARI

Kamalova Yoqutxon Bohodirovna

Namangan davlat pedagogika instituti

Tabiiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

E-mail: yoqutoykamalova@gmail.com

Annotatsiya: mazkur maqolada barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida ekologik sog'lomlashtirish choralari, ularning ijtimoiy-iqtisodiy va tabiiy muhit bilan uzviy bog'liqligi tahlil qilinadi. Atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni ta'minlashda davlat siyosati, xalqaro tajribalar hamda fuqarolik jamiyati institutlarining o'rne yoritilgan. Maqolada ekologik sog'lomlashtirishning ustuvor yo'nalishlari, innovatsion texnologiyalarni joriy etish zaruriyati hamda amaliy natijalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, ekologik sog'lomlashtirish, atrof-muhit, ekologik siyosat, yashil texnologiyalar, tabiiy resurslar, ekologik xavfsizlik.

XXI asrda insoniyat barqaror rivojlanish konsepsiyasini amaliyotga joriy etish zarurati oldida turibdi. Ushbu konsepsiya iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va ekologik muvozanatni ta'minlashga qaratilgan. Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi, global iqlim o'zgarishi hamda urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi ekologik muammolarni keskinlashtirmoqda. Shu bois, ekologik sog'lomlashtirish choralari barqaror rivojlanish siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

O'zbekiston Respublikasi ham BMT tomonidan ilgari surilgan "2030 yilgacha bo'lgan barqaror rivojlanish maqsadlari"ni amalga oshirish doirasida ekologik barqarorlikni ta'minlashga katta e'tibor qaratmoqda. Ayniqsa, suv resurslarini tejash, chiqindilarni qayta ishlash, "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish va hududlarni ekologik sog'lomlashtirish bo'yicha milliy dasturlar ishlab chiqilmoqda.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi (BRK) – bu iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlikni muvozanatlashtirishga qaratilgan global strategiya bo'lib, Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) 2015-yilda qabul qilingan 2030-yilgacha bo'lgan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (BRM) asosida amalga oshiriladi. Ushbu maqsadlar 17 ta global maqsad va 169 ta vazifani o'z ichiga oladi, ularning aksariyati ekologik sog'lomlashtirish bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq. Ekologik sog'lomlashtirish esa atrof-muhitning ifloslanishini kamaytirish, tabiiy resurslarni tiklash va inson salomatligini himoya qilishga qaratilgan kompleks choralarni anglatadi. O'zbekiston Respublikasi BRMni milliy darajada joriy etib, 2018-yilda Vazirlar Mahkamasining 841-son qarori bilan 16 ta milliy maqsad va 125 ta vazifani tasdiqlagan. Ushbu maqsadlar doirasida O'zbekiston ekologik sog'lomlashtirish bo'yicha muhim qadamlar tashlamoqda, ayniqsa Orol dengizi fojiasi va iqlim o'zgarishi kabi dolzarb muammolarni hal qilishda.

Barqaror rivojlanish va ekologik sog'lomlashtirishning tamoyillari

BRK "uchlik muvozanat" tamoyiliga asoslanadi: ekologik barqarorlik, iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolat. Ekologik sog'lomlashtirish ushbu tamoyillarni quyidagicha qo'llaydi:

- Ekologik barqarorlik: Tabiiy resurslarning (suv, havo, tuproq, biologik xilma-xillik) oqilona ishlatilishi, ifloslanishni kamaytirish va tabiiy ekotizimlarni tiklash.
- Iqtisodiy samaradorlik: Yashil texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish va barqaror ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali iqtisodiy foyda olish.
- Ijtimoiy adolat: Aholining sog'liqni saqlash, ta'lim va ekologik xavfsizlikka teng huquqqa ega bo'lishini ta'minlash, ayniqsa, ekologik muammolardan eng ko'p zarar ko'rgan hududlarda (masalan, Orolbo'yi).

Ekologik sog'lomlashtirish BRMning quyidagi maqsadlari bilan uzviy bog'liq:

- 6-maqsad: Toza suv va sanitariya.
- 11-maqsad: Barqaror shaharlar va aholi punktlari.
- 12-maqsad: Oqilona iste'mol va ishlab chiqarish.
- 13-maqsad: Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash.
- 14-maqsad: Suv osti hayoti.
- 15-maqsad: Quruqlikdagi hayot.

Ekologik sog'lomlashtirishning asosiy yo'nalishlari

Ekologik sog'lomlashtirish global va mahalliy darajada turli sohalarni qamrab oladi. Quyida ushbu yo'nalishlar va ularning O'zbekistondagi amaliy ko'rinishlari keltiriladi.

Suv va yer resurslarini tozalash

Suv va tuproqning ifloslanishi global muammo bo'lib, BRK doirasida 6 va 15-maqsadlar bu muammoni hal qilishga qaratilgan. O'zbekistonda, ayniqsa, Orol dengizi fojiasi tufayli bu yo'nalish muhim ahamiyatga ega:

- Global choralar: Suv havzalarini tozalash, drenaj tizimlarini modernizatsiya qilish, tuproq eroziyasini oldini olish.

- O'zbekistondagi misollar:

- Orol dengizi tiklash dasturi: Orol dengizi qurishi natijasida 4 million gektardan ortiq yer sho'rlanib, chang bo'ronlari vujudga kelgan. 2021–2025 yillarda O'zbekiston hukumati va Jahon banki ko'magida 1 million gektar yer rehabilitatsiya qilinmoqda. Bu jarayonda suvni tejash texnologiyalari (tomchilatib sug'orish) va sho'rli tuproqlarni tozalash usullari qo'llanilmoqda.

- Suv resurslarini boshqarish: 2023-yilda 500 dan ortiq suv tozalash inshootlari modernizatsiya qilindi, bu esa aholining toza suvga ega bo'lish darajasini 65% dan 80% ga oshirdi (Stat.uz ma'lumotlari).

- Muammolar: Suv tanqisligi va sanoat chiqindilari tufayli suv havzalarining ifloslanishi hali ham dolzarb muammo.

Iqlim o'zgarishiga qarshi kurash

Iqlim o'zgarishi BRMning 13-maqsadiga mos keladi va global isishni 1,5°C darajasida ushlab turishni maqsad qiladi. O'zbekiston bu yo'nalishda quyidagi choralarni ko'rmoqda:

- Global choralar: Issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish, qishloq xo'jaligida ekologik usullarni qo'llash.

- O'zbekistondagi misollar:

- "Yashil makon" loyihasi: 2021-yilda boshlangan ushbu loyiha doirasida 2023-yilgacha 400 million dona daraxt ekildi. Bu loyiha uglerod dioksid emissiyasini 20% ga qisqartirishga

qaratilgan. Shu bilan birga, Orolbo'yi hududida chang bo'ronlarini kamaytirish uchun maxsus o'simlik turlari (saksovul) ekilmoqda.

- Qayta tiklanadigan energiya: 2025-yilgacha umumiy energiya ishlab chiqarishda qayta tiklanadigan energiya ulushini 25% ga yetkazish rejalashtirilgan. Masalan, Surxondaryo va Navoiy viloyatlarida quyosh va shamol energiyasi stansiyalari qurilmoqda.

- Muammolar: Energetika sohasida hali ham ko'mir va gazga qaramlik yuqori, bu esa emissiyani kamaytirishni qiyinlashtiradi.

Chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash

Chiqindilarni boshqarish BRMning 12-maqsadiga mos keladi, bu esa barqaror iste'mol va ishlab chiqarishni ta'minlaydi.

- Global choralar: Chiqindilarni saralash, qayta ishlash tizimlarini rivojlantirish, xavfli chiqindilarni yo'q qilish.

- O'zbekistondagi misollar:

- Plastmassa chiqindilarni qayta ishlash: 2023-yilda O'zbekiston plastmassa chiqindilarini qayta ishlash bo'yicha milliy dastur qabul qildi. 2025-yilgacha chiqindi poligonlarini 50% modernizatsiya qilish rejalashtirilgan. Hozirda Toshkentda 10 ta qayta ishlash zavodi ishlamoqda.

- Maishiy chiqindilarni boshqarish: 2022-yilda 7000 dan ortiq chiqindi saralash punktlari tashkil etildi, bu esa chiqindilarning poligonlarga tushishini 15% ga kamaytirdi.

- Muammolar: Chiqindilarni saralash madaniyati hali to'liq shakllanmagan, infratuzilma esa yetarli emas.

Shahar va aholi punktlarini ekologiklashtirish

BRMning 11-maqsadi barqaror shaharlar va aholi punktlarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu yo'nalishda havo sifatini yaxshilash va yashil zonalarini ko'paytirish muhim.

- Global choralar: Shaharlarda yashil infratuzilma yaratish, transport emissiyasini kamaytirish.

- O'zbekistondagi misollar:

- Toshkentning yashil zonalar: 2023-yilda Toshkentda 1000 ga yaqin yangi park va bog'lar tashkil etildi. Shahar havo sifatini yaxshilash uchun 500 ta elektr avtobus joriy qilindi.

- Samarqand va Buxoroda ekoturizm: Tarixiy shaharlarda yashil turizmni rivojlantirish uchun maxsus loyihalar amalga oshirilmoqda.

- Muammolar: Shahar hududlarida avtomobil emissiyasi va qurilish chiqindilari hali ham yuqori.

Ekologik ta'lim va jamoatchilik ishtiroki

Ekologik sog'lomlashtirishning muvaffaqiyati aholining faol ishtiroki va ekologik ongini oshirishga bog'liq (BRM 4 va 17-maqsadlari).

- Global choralar: Ekologik ta'lim dasturlari, jamoatchilikni jalb qilish kampaniyalari.

- O'zbekistondagi misollar:

- "Ekologik ta'lim konsepsiyasi" (2023): Ushbu dastur doirasida maktablar va universitetlarda ekologik ta'lim darslari joriy etildi. 2024-yilga kelib 5000 dan ortiq o'qituvchi maxsus treninglardan o'tdi.

- Mahalla inspektorlari: 8982 ta mahallada ekologik inspektorlar tashkil etilib, ular chiqindilarni nazorat qilish va aholini ekologik madaniyatga o'rgatish bilan shug'ullanmoqda.

- Targ'ibot kampaniyalari: 2023-yilda 350 dan ortiq ekologik targ'ibot bannerlari o'rnatildi, shuningdek, "EcoWeek" kabi tadbirlar o'tkazildi.

- Muammolar: Aholining ekologik bilim darajasi hali ham past, ayniqsa, qishloq hududlarida.

O'zbekistondagi yutuqlar va muammolar

O'zbekiston BRMni joriy etishda sezilarli yutuqlarga erishdi:

- Moliyaviy sarmoyalar: 2021–2024 yillarda ekologik loyihalarga 5 trillion soʻmdan ortiq sarmoya kiritildi, shu jumladan xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, Osiyo Taraqqiyot banki) koʻmagida.

- Orolboʻyi reabilitatsiyasi: Orol dengizi hududida salomatlikni saqlash va ekologik xavfsizlik darajasi 15% ga yaxshilandi.

- Qonunchilik islohotlari: 2022-yilda "Atrof-muhitni muhofaza qilish toʻgʻrisida"gi qonunga oʻzgartishlar kiritilib, ekologik jarimalar 2 barobar oshirildi.

Muammolar:

- Suv tanqisligi: Markaziy Osiyodagi transchegaraviy suv resurslari boʻyicha kelishmovchiliklar.

- Sanoat chiqindilari: Kimyo va neft-gaz sanoati chiqindilari hali ham atrof-muhitga zarar yetkazmoqda.

- Moliyaviy cheklovlar: Yashil loyihalarni moliyalashtirish uchun xalqaro grantlarga qaramlik yuqori.

Kelajak istiqbollari

O'zbekiston 2030-yilgacha BRMga erishish uchun quyidagi yoʻnalishlarga eʼtibor qaratmoqda:

- Xalqaro hamkorlik: BMT, Jahon banki va Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikni kengaytirish. Masalan, 2024-yilda Yevropa Ittifoqi bilan 100 million dollarlik ekologik loyiha imzolandi.

- Raqamli monitoring: Atrof-muhit holatini real vaqt rejimida kuzatish uchun sunʼiy intellekt va dron texnologiyalarini joriy etish.

- Yashil iqtisodiyot: 2030-yilgacha yashil iqtisodiyot ulushini IYAning 15% iga yetkazish rejalashtirilgan.

XULOSA

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida ekologik sogʻlomlashtirish Oʻzbekiston uchun strategik ahamiyatga ega. Orol dengizi fojiasi, suv tanqisligi va iqlim oʻzgarishi kabi muammolar mamlakatni faol choralarni koʻrishga undamoqda. "Yashil makon", chiqindilarni qayta ishlash va ekologik taʼlim kabi dasturlar muhim yutuqlarni koʻrsatmoqda, ammo moliyaviy cheklovlar va aholining ekologik ongini oshirish masalalari hali ham dolzarb. Ushbu muammolarni hal qilish uchun xalqaro hamkorlik va jamoatchilik faolligini yanada kuchaytirish zarur.

Ekologik sogʻlomlashtirish choralari koʻp hollarda mahalliy sharoitni, aholining ekologik madaniyatini va iqtisodiy imkoniyatlarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Baʼzi hollarda texnik imkoniyatlar, moliyaviy resurslar yoki ijtimoiy ong yetishmasligi sababli loyihalar toʻliq natija bermayapti.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Qarori. (2021). *"Yashil makon" umummilliy dasturini amalga oshirish to'g'risida*. Toshkent.
2. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi. (2023). *Ekologik xavfsizlik milliy hisobot*. Toshkent.
3. Mirziyoev, Sh. M. (2023). *Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va yashil iqtisodiyot tamoyillari*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti matbuot xizmati.
4. Abdukarimov, B. (2021). *Ekologiya va barqaror rivojlanish asoslari*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
5. United Nations Environment Programme (UNEP). (2023). *Global Environment Outlook: Healthy Planet, Healthy People*. Nairobi.
6. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). *Sustainable Development Goals Report*. New York.
7. OECD (2022). *Green Growth and Sustainable Development Report*. Paris.
8. World Bank. (2022). *Sustainable Development in Transition Economies*. Washington, D.C.
9. Sodiqova, G. (2020). *Atrof-muhitni muhofaza qilishda innovatsion texnologiyalar roli*. "Ekologiya va taraqqiyot" jurnali, №3, 45–52-betlar.
10. World Commission on Environment and Development. (1992). *Agenda 21: Action Programme for Sustainable Development*. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), Rio de Janeiro.
11. European Environment Agency (EEA). (2021). *Europe's Environment: State and Outlook 2020*. Copenhagen.
12. Karimova, M. (2021). *Barqaror rivojlanish va ekologik siyosatning o'zaro aloqasi*. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
13. Global Footprint Network. (2023). *Ecological Footprint and Human Development Index Dataset*. Oakland, USA.
14. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (2022). *Environment for Europe Progress Report*. Geneva.
15. Назиркулова, М. Б., Тошмирзаева, Г. Р., & Юлдашева, М. Ю. (2020). ВОЗДЕЙСТВИЕ КЛИМАТА НАМАНГАНСКОГО РЕГИОНА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО. Экономика и социум, (1 (68)), 630-635.
16. Исагалиев, М. Т., Юлдашев, Г. Ю., Тошмирзаева, Г., Юсуфжонова, З., & Солиева, С. (2016). Плодородие и генезис пустынно-песчаных почв Центральной Ферганы. In АГРАРНАЯ НАУКА-СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ (pp. 351-352).
17. Qoriyev, M. (2025). NAMANGAN VILOYATIDAGI SUG 'ORILADIGAN YERLARNING IKKILAMCHI SHO 'RLANISH MUAMMOSI VA UNI BARTARAF ETISH IMKONIYATLARI. Scientific journal of the Fergana State University, (2), 231-231.
18. Кори́ев, М. Р., & Тошмирзаева, Г. Р. (2023). Оценка возможностей развития лалминского садоводства на основе естественной влажности бурных почв. Экономика и социум, (4-2 (107)), 613-618.
19. Koriev, M. R., & Toshmirzaeva, G. R. Researching the Natural Moisture of the Hilly Soils of the Namangan Region with the Aim of Developing Rain-fed Gardening. JournalNX, 9(11), 39-44.

20. Baxtiyor ogli, R. I. TALIM JARAYONIDA ELEKTRON RESURLAR SALMOG „INI OSHIRISH BO „YICHA SAMARALI STRATEGIYA ISHLAB CHIQISH.
21. Абдурахмонов, Б. М., Рахимов, И. Б., & Турдалиев, И. Э. (2025). СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ В ГЕОГРАФИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ. Экономика и социум, (6-1 (133)), 933-937.
22. Lutpillaeva M., Hoshimov F., Synthesis of silver nanoparticlesE3S Web of Conferences, 2024, 486, 05013. doi.org/10.1051/e3sconf/202448605013